

Startbijeenkomst

Leerdoelen

Na deze les:

- Weet je wie Kader Abdolah is.
- Weet je wat bedoeld wordt met de term 'migrantenliteratuur'.
- Heb je enkele fragmenten van *De reis van de lege flessen* gelezen en geanalyseerd.

Introductie: Kader Abdolah, Perzische Nederlandse schrijver

De tuinman en de dood

Een Perzisch Edelman:

*Van morgen ijlt mijn tuinman, wit van schrik,
Mijn woning in: "Heer, Heer, één ogenblik!
Ginds, in de rooshof, snoeide ik loot na loot,
Toen keek ik achter mij. Daar stond de Dood.
Ik schrok, en haastte mij langs de andere kant,
Maar zag nog juist de dreiging van zijn hand.
Meester, uw paard, en laat mij spoorlags gaan,
Voor de avond nog bereik ik Ispahaan!" -
Van middag (lang reeds was hij heengespoed)
Heb ik in 't cederpark de Dood ontmoet.
"Waarom," zo vraag ik, want hij wacht en zwijgt,
"Hebt gij van morgen vroeg mijn knecht gedreigd?"
Glimlachend antwoordt hij: "Geen dreiging was 't,
Waarvoor uw tuinman vlood. Ik was verrast,
Toen 'k 's morgens hier nog stil aan 't werk zag staan,
Die 'k 's avonds halen moest in Ispahaan."*

P.N. van Eyck (1926)

Voorgaand gedicht schreef de Nederlandse dichter Pieter Nicolaas van Eyck in 1926. Of eigenlijk stal hij het, want oorspronkelijk is het een oud Perzisch gedicht dat al duizenden jaren tot de Perzische literatuur behoort. Van Eyck pleegde dus plagiaat! Dat beweert Kader Abdolah tijdens het Belgische televisieprogramma 'Winteruur', nadat hij het gedicht heeft voorgelezen. Overgenomen vanuit zijn moedertaal, het Perzisch, in het Nederlands, de taal van het land waar hij als politiek vluchteling in 1988 terecht kwam. De taal waarin hij zijn boeken schreef en zo zijn bijdrage leverde aan de Nederlandse literatuur.

Verdiepingsopdracht

Bekijk het hele fragment en leg uit waarom Kader Abdolah dit gedicht heeft gekozen om voor te lezen. Betrek daarbij zijn opvatting over de functie van literatuur en de reden waarom hij boeken schrijft. <https://www.youtube.com/watch?v=5HrcOf80izQ>

Opdracht 1: Kader Abdolah en migrantenliteratuur

Beantwoord de vragen met gebruik van de bronnen.

1. Is migrantenliteratuur een onderdeel van de Nederlandse literatuur? Onderbouw je standpunt met argumenten.
2. Migrantenliteratuur bestond al langer, maar in de jaren '90 van de twintigste eeuw debuteerden steeds meer schrijvers met een Turkse of Marokkaanse achtergrond, die op jonge leeftijd naar Nederland kwamen of er geboren zijn. Geef een historische verklaring hiervoor.
3. Leg uit wat de overeenkomsten en verschillen zijn tussen migrantenliteratuur en exilliteratuur.
4. Noem 4 onderwerpen of thema's die je vaak terugziet in exilliteratuur.

Bronnen:

- Bron 1: Kader Abdolah en zijn werk
<https://scriptiebank.be/scriptie/2003/kader-abdolah-schrijver-tussen-2-culturen>
- Bron 2: Migrantenliteratuur op DBNL Algemeen letterkundig lexicon
https://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_04881.php
- Bron 3: Exilliteratuur op DBNL Algemeen letterkundig lexicon
https://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_00812.php
- Bron 4: Immigratie in Nederland in de 20e en 21e eeuw
<https://www.blikopdewereld.nl/geschiedenis/studiehoekgeschiedenis/praktische-opdrachten/3003-hoofdstuk-2-immigratie-in-nederland-een-verrijking-of-verarming>

Opdracht 2: De reis van de lege flessen – Kader Abdolah

Lees de fragmenten (zie bijlage) en beantwoord de vragen. Onderbouw je antwoorden met verwijzingen naar de tekst.

H3 (blz. 19-23)

Opdracht:

- 1a. In dit fragment is er sprake van cultuurbotsing. Leg uit wat het probleem is vanuit het perspectief van Bolfazls moeder.
- 1b. Is Bolfazl het eens met zijn moeder? Heeft hij begrip voor haar standpunt? Onderbouw je antwoord met gebruik van verwijzingen naar de tekst.
- 1c. Hoe stelt Bolfazls buurman, René, zich op tegenover Bolfazl en tegenover zijn moeder? Onderbouw je antwoord met gebruik van verwijzingen naar de tekst.
2. Omschrijf in eigen woorden welke kenmerken in dit fragment worden toegeschreven aan de Nederlandse en aan de Iraanse cultuur.

H7 (blz. 40-45)

Opdracht:

- 1a. Leg in je eigen woorden uit waarom Bolfazl aan het verhaal van 'gekke Karim' moet denken.
- 1b. Wat voor karakter heeft René en welke rol speelt hij in het leven van Bolfazl? Onderbouw je antwoord met gebruik van verwijzingen naar de tekst.
- 1c. Op welke manier leert Bolfazl de Nederlandse taal? Onderbouw je antwoord met gebruik van verwijzingen naar de tekst.
2. Karakteriseer het taalgebruik van dit fragment. Onderbouw je antwoord met gebruik van verwijzingen naar de tekst.

H12 (blz. 66-70)

Opdracht:

- 1a. De herinnering aan de lege flessen van Bolfazls opa keert terug in de titel van het boek. Waarom is deze herinnering van Bolfazl zo belangrijk?
- 1b. Beredeneer waarvoor deze lege flessen een metafoor zijn. Onderbouw je antwoord met gebruik van verwijzingen naar de tekst.

H20 (blz. 106-111)

Opdracht:

- 1a. Leg in je eigen woorden uit hoe Bolfazl zijn toekomst in Nederland voor zich ziet.
- 1b. Leid af uit de tekst wat voor iemand Bolfazl is in de ogen van zijn chef.
- 1c. Welke onderwerpen van exilliteratuur herken je in dit fragment? Gebruik bron 4 uit de vorige opdracht.

Aan het eind van de les bespreken jullie klassikaal de antwoorden. Bewaar je gemaakte opdrachten voor de slotbijeenkomst.

H3 (blz. 19-23)

Foto's maken was het enige wat René deed. Af en toe een zwart-witfoto. Hij zocht naar nieuwe ideeën. Nieuwe onderwerpen.

'Maar er is niets nieuws in mijn omgeving.'

Lang had hij niets gefotografeerd. Tot mijn moeder bij mij op bezoek kwam. Toen woonden we al anderhalf jaar in dat huis. Hij maakte een grote zwart-witfoto van mijn moeder. 'Bolfazl', riep René me op een middag in de tuin. 'Wat is er?' 'Ik heb iets voor je moeder.' 'Voor mijn moeder?' Hij overhandigde me een grote, ingelijste zwart-witfoto. Mijn moeder stond erop met uitgestoken hand over het hek.

Een jonge, vrouwelijke hand legde een pruim in haar handpalm. De laatste pruim. De oude hand van mijn moeder en de jonge hand van het meisje vormden samen een beeld waarop de pruim als een traan in de handpalm van mijn moeder viel.

Mijn moeder keek naar de foto. 'Hoe kom je aan die foto, jongen?' 'René, René heeft hem gemaakt,' zei ik. Zij wendde het hoofd af. Ze wilde de foto niet hebben. Niets van René. Beslist niet.

René was bezoedeld. 'Naast René wonen is een straf', zei mijn moeder. 'Hoezo straf? Een straf waarvoor?', vroeg ik. Zij legde het niet uit en wilde het er verder niet over hebben. Mijn moeder was gelovig. Ze had haar eigen principes en keek totaal anders naar de veranderingen in mijn leven. Haar idee van straf was totaal iets anders dan de straf die in de woordenboeken stond.

Nee, René was helemaal geen straf. Juist een steun. Een toeverlaat voor mij. Ik mocht altijd naar hem toe als ik vragen had. Omdat ze het er niet meer over wilde hebben, zei ik verder ook maar niets. Mijn moeder was van haar vertrouwde omgeving, naar Nederland, bij mij op bezoek gekomen. Alles wat ze zag, was tegen haar geloof en strafbaar: 'God, bescherm mijn zoon. Vergeef hem zijn oude moeder', hoorde ik haar op een keer tijdens haar nachtelijke gebeden zeggen.

Ik wist dat ze zelfs niet zou kunnen denken aan wat er in René's huis gebeurde. Ik was er zeker van dat ze er nooit achter zou komen. Maar ik vergiste me.

Ik verstopte de foto achter de kast. Toen mijn moeder weg was, hing ik hem op in de woonkamer. Mijn moeder, met haar sluier en haar hand die uitgestoken was naar een pruim.

Mijn moeder had last van haar knie, kon de trappen niet iedere keer op en af. Evenals René plaatste ik een bed onder het raam in de woonkamer. Zo kon zij op haar gemak midden in de nacht wakker worden en bidden. Het was tegen de avond. Ik zat boven in mijn studeerkamer. Ineens kwam mijn moeder vanuit de tuin rennend naar boven, ondanks haar pijnlijke knieën. 'Wat is er, moeder?' Ze snelde naar de badkamer.

'Water, waar staat het water?' riep ze terwijl ze haar mouwen omhoog deed. Ik draaide de warme kraan voor haar open. Haastig waste ze armen, voeten en gezicht voor het bidden. Ze sloeg haar chador om en ging richting Mekka staan. In de tuin kon je René's bed bij zonsondergang tevoorschijn zien komen. Op het moment dat de zon haar laatste lichtpijlen op de kamer van René richtte, dook in de lijst van het raam het bed op. Ik had het vaak gezien, maar leeg. Het toeval bepaalde het anders voor mijn moeder. Ze zag een bed en twee spiernaakte mannen. Een grote en een kleine. Eerst geloofde ze haar ogen niet. Ze keek dus opnieuw aandachtig naar het raam. Nee, het was geen verbeelding. Het waren de blote buurmannen van haar zoon. Wat kon ik tegen haar zeggen? Hoe kon ik het uitleggen? 'Lagen ze in bed, moeder?' 'Stonden ze op het bed?' 'Deden ze iets wat niet mocht?' Bij ons was het ongepast om zulke vragen te stellen. Zon gesprek kon tussen ons nooit plaatsvinden. Ik moest haar met haar God alleen laten. Weggaan uit haar omgeving.

Een halfuurtje stond ze te bidden. Toen ze ermee klaar was, mompelde ze: 'Maarg, maarg. Tòeti maarg'. Ze had het over een papegaai en de dood, maar ik begreep niet wat ze ermee bedoelde. 'Waar heb u het over, moeder?' 'Niets, jongen' zei ze en veegde haar tranen weg met haar chador.

De hele nacht vloog een papegaai in mijn slaap. Een papegaai uit een oud Perzisch verhaal. De papegaai zit al jaren in de kooi. Op een nacht sluit hij zijn ogen en valt ineens om. 'Ach, mijn papegaai is dood' jammert de oude eigenaar. Hij haalt de dode papegaai eruit en gooit hem weg. Ineens komt de papegaai weer in beweging en ontsnapt. "Waar ga je nou zo haastig naartoe?" roept de oude man verbaasd naar zijn papegaai. 'Naar huis. Naar huis. Naar huis', roept de papegaai en verdwijnt. Mijn moeder wilde niet meer op haar bed slapen. 'Ruim dat ding maar op, jongen, ik ga wel op de grond slapen.' 'De grond is hier koud, moeder, vochtig. U krijgt pijn in uw benen.' Zij wilde niet. Ze wilde zelfs niet meer onder het raam slapen. Ik ruimde dus haar bed op en legde een matras voor haar op de grond neer.

Als René opdook, verdween mijn moeder. Ze mocht René niet, maar zijn dochter wel. Ik geloof dat ze met haar meeleefde. Omdat ze voelde dat het meisje gevangenzat, in de cel van haar vader. Ze had zelf vier dochters. Haar jongste had enkele jaren in de gevangenis gezeten. Zij wist wat het betekende, een meisje in haar eentje in een cel. 'Hoe heet dat meisje?' 'Ik weet het niet precies, maar ik denk dat ze Marina of Miranda of iets met een M en een T' 'Mietra misschien?' 'Nee, moeder', zei ik. 'Mietra is een Perzische naam' 'Waar is haar moeder?' 'Ik weet het niet.' 'Hoe kan een meisje in dat huis blijven wonen?' zei ze. 'Ik weet het niet, moeder.' Zij bad voor haar. Zij bad voor mij. Hoewel ze René niet mocht, had René wel respect voor mijn moeder. Hij begreep goed dat het een bijzondere reis voor haar was. Ik had hem verteld dat ik in mijn eigen land nooit de kans kreeg om iets aardigs voor haar te doen en ik haar met goede herinneringen terug naar huis wilde laten gaan. Dat mijn moeder gelovig was en niet gemakkelijk een reis maakte. En hij zei altijd dat als ik iets voor haar komst nodig had, ik het aan hem mocht vragen.

Een week voordat mijn moeder kwam, zag ik een eenpersoonsbed op het gras in mijn achtertuin staan. René had het daar neergezet. 'Het is voor je moeder. Ze moet toch een bed hebben als ze komt.' Hij had gelijk. Ik had er nog niet bij stilgestaan. Op een koude herfstavond toen mijn moeder nog bij mij was, werd er geklopt. Er klopte haast nooit iemand op onze deur 's avonds. 'Wie is daar?' 'Ik ben het.' Het was René en hij had een paar dekens bij zich. 'Vannacht wordt het koud. Hier, extra dekens voor je moeder.' Voorzichtig verstopte ik de dekens onder de bank. Mijn moeder was boven. Zij mocht het niet weten, anders zou ze meteen haar koffer pakken en zeggen: 'Breng me weg. Ik wil niet meer bij jou in huis blijven.'

H7 (blz. 40-45)

Moka Moka woonde slechts een korte tijd bij René. Of misschien een lange tijd. Ik kreeg geen kans om met hem te praten. Eigenlijk wilde ik dat ook niet. René was mijn buurman, maar ik kon Moka Moka niet als buurman accepteren. Zijn gezicht, de beweging van zijn ogen, zijn gele tanden waar meestal etensrestjes tussen zaten en zijn adem die naar nicotine en rot vlees rook, alles deed me denken aan Asgar de Kale, de kinderlokker van mijn dorp. Als ik wist dat Moka Moka thuis was, ging ik er niet naar binnen. Hij kwam en ging. Waarom kwam hij? Waarom ging hij? Ik wist het niet. Voor mij was hij alleen de vriend van René, maar voor mijn moeder was hij het symbool van Holland geworden. Ik had geen behoefte om te weten in welk bed hij ging slapen. Of wie zijn nieuwe vriend was, maar één ding was voor mij duidelijk. Moka Moka ging met mijn moeder mee. Hij droeg haar koffer en ging naast haar in het vliegtuig zitten. Mee naar mijn ouderlijk huis om haar nachtmerries te bezorgen.

Nu sliep René alleen. Hij moest thuisblijven. Dat was zijn lot en hij kon het niet veranderen. Ik het mijne ook niet. Er zijn dingen die je nooit kunt veranderen. Constant waagde hij een poging, maar het lukte hem niet. Hij hield de poot van de houten tafel vast en bleef onveranderlijk brieven schrijven. Sollicitatiebrieven. 'Wat voor soort baan zoek je, René?' vroeg ik. 'Ik weet het niet; zei hij, echt, ik weet het niet meer.' Ik wist het ook niet. Ik was een vreemdeling die alleen maar verhalen in zijn hoofd had. Eigenlijk had ik hem moeten zeggen: 'René, stop met die brieven! Begin met je reis!' Ik had het hem moeten zeggen, omdat ik het verhaal van gekke Karim kende en René niet. Karim zat ook altijd thuis. Net als René aan een houten tafel. Hij schreef voortdurend brieven aan zijn geliefde, die in Zavarandorp achter een hoge berg woonde. En de reizigers namen zijn brieven mee voor zijn geliefde. De onbereikbare berg bestond wel, maar de vrouw niet. De dorpingen hadden. die geliefde voor de grap voor gekke Karim geschapen. Zodra iemand hem tegenkwam, riep hij: Ach Karim, ben je nog niet weg? Ik dacht dat je je reis begonnen was: Maar hij durfde niet. De hoge berg stond er als een monster tussen. Uiteindelijk gaf een oude man hem raad: 'Karim, stop met je brieven. Ga op zoek naar je geliefde.' Ik vertelde het verhaal niet aan René, maar hij kon ook niets anders. Na een paar maanden legde hij de pen neer, pakte zijn fiets en ging op zoek naar het Zavarandorp.

In het begin zat ik ook altijd thuis, maar ik solliciteerde niet. Ik kon nog geen brieven in het Nederlands schrijven. In een vlaag van pessimisme dacht ik dat ik altijd thuis zou moeten blijven en in die oude Van Dale naar de betekenis van de woorden zou moeten snuffelen. Maar mijn werkloosheid duurde niet lang. Op een dag dook René onverwachts op in de lijst van ons voorraam. Doe open, gebaarde hij. Ik opende de deur. 'Kom gauw! Ik heb een baan, een baantje voor jou.' 'Een baantje voor mij?' 'Ja, voor jou,' zei René. 'Waarom niet voor jezelf?' dacht ik. 'Ik heb met een man over jou gesproken,' ging hij verder, 'misschien lukt het.' 'Maar ik kan nog niet zo goed Nederlands praten, zei ik. 'Dat hoeft ook niet. Kom, kom mee, joh.' Ik pakte mijn fiets en volgde hem langs de sloot. We passeerden een houten brug. Daarna fietsten we over een pad dat tussen de boerderijen verder ging. Na een kwartiertje fietsen sloegen we rechtsaf een doodlopende weg in, naar een boerderij. Aan het begin van deze weg was een kartonnetje aan een paal gespijkerd waarop slordig maar leesbaar geschreven stond: 'Sterke knecht gezocht'. Het was een oude boerderij die met de rug tegen de dijk stond. We stapten af en gingen te voet verder. De hond van de boerderij holde ons blaffend tegemoet. Ik durfde niet verder te gaan. Een oude boer verscheen voor de deur van de stal. 'Terug,' riep hij. De hond rende terug naar zijn baas. De boer herkende René. 'Dit is de man over wie ik het met u heb gehad,' riep René naar de boer. Hij kwam moeizaam op zijn klompen op ons af. Zwijgend wierp de boer een blik op mijn handen. Het ging mis. Ik had geen geschikte handen. 'Jij bent toch een buitenlander?', zei de boer met een zwaar accent. Ik begreep niet of hij het als bevestiging of als vraag bedoelde. 'Ja, een buitenlander,' zei René, 'hij kan 5 nog niet zo goed Nederlands praten.' Teleurgesteld wees de boer naar een afvalberg die voor de stal lag en zei: 'Die wil ik over een week niet meer zien. Van mij mag je nu meteen beginnen.' Ik keek naar de berg. Het was een oude mesthoop, begroeid met gras. 'Hij kan het,' zei René. 'Hé, Bolfazl? Je kunt het wel.' De boer stak zijn grote hand naar me uit. 'Doen?' vroeg hij. 'Doe het, Bolfazl,' zei René, 'het is goed voor je. Je moet niet voortdurend in die boeken blijven zoeken. Doe het.' Twijfelend stak ik mijn hand uit. 'Ik doe het,' zei ik tegen de boer.

Het leek alsof die mesthoop, die afvalberg, al jaren op me lag te wachten. De boer haalde een kruiwagen uit de stal, overhandigde me een grote schep en zei: 'Achter de boerderij ligt een grote kuil. Je moet de berg in die kuil gooien.' Je kon niet rechtstreeks van de berg naar de kuil, want er stond een muur tussen. Ik moest de kruiwagen via de zijkant van de dijk naar boven duwen, daarna een stukje over de dijk verder lopen en dan pas afdalen en het afval in de kuil gooien. 'Begrijp je het? Of begrijp je het niet,' vroeg de boer. 'Ik begrijp het,' zei ik.

Ik begon. Telkens laadde ik de wagen vol en duwde hem de zijkant van de dijk op, vervolgens liep ik een stukje verder, dan daalde ik af naar de kuil en weer terug. De meeuwen hielden me gezelschap. Ze an me de hele dag van de hoop tot de kuil. Als eten kreeg ik gekookte aardappelen van de boer. 'Het schiet wel op,' zei hij op de derde dag. 'Ja, het schiet wel op,' zei ik. Precies een week later was er van de berg niets overgebleven. Op het moment dat ik de laatste kruiwagen langs de helling naar boven duwde, kwam de boer met iemand van een andere boerderij op me af. 'Het is een goede kerel,' zei hij tegen de ander. 'Luister!' zei hij toen tegen mij. Die buurman van me heeft net zo'n berg. Begrijp je me?' 'Ja, ik begrijp u,' antwoordde ik. 'Wil je die berg ook opruimen?'

De dag daarna ging ik met dezelfde kruiwagen en dezelfde schop naar de volgende boerderij. Ik was daar ook een week bezig. Op de laatste dag kwam er weer een nieuwe nboer. Hij wilde weten of ik ook zijn stal kon schoonmaken. Op die manier ging ik van de ene boerderij naar de andere om te werken. Toen ik uiteindelijk na drie maanden weer naar mijn boeken terugkeerde, merkte ik dat René niet meer thuis was.

In zijn woonkamer was niets veranderd. Al zijn spullen stonden nog op hun plek. Maar ik had wel een voorgevoel dat mijn contact met hem voorgoed verbroken was. Ik wist dat ik mijn vragen niet langer aan hem kon stellen. 'René! Welke combinatie van woorden is juist: een bergmest? Of een mestberg?' 'René! Wat is het synoniem van het woord "wegzijn"?' 'René! Ik weet nog niet welke van deze twee woorden ik mag kiezen: de relatie of het contact.' Mijn contact met René was verbroken. Geen echte gesprekken meer. Ik zocht naar een aanwijzing om mijn gevoel te bevestigen. Het bed stond nog steeds onder het raam. De foto's hingen nog altijd aan de muur. De houten tafel stond er nog. De gangdeur op een kier en de spiegel hing aan de muur van de gang. De spiegel die Mietra niet meer weerkaatste. Ik ging in de herfstige tuin staan en keek vanuit het natte grasveld naar zijn raam. Het waaide hard. Het waaide koud. Ineens begon het nog harder te waaien. Ik hoorde iets knarsen in het geruis van de wind. Het was alsof er een verroeste stang met een droog geluid in een scharnier draaide. 'Ach, de haan. De ijzeren haan.' De wind probeerde de haan boven de schuur in beweging te krijgen. Verbluft bleef ik naar de haan kijken. De geroeste haan draaide traag om zijn as. René was voorlopig weg. Zijn fiets stond in de schuur. Hij was te voet de deur uitgegaan. Vervolgens met een bus. Daarna misschien met een trein. Dan mogelijk wederom te voet.

H12 (blz. 66-70)

De IJssel. Het was tijd om een eind te gaan fietsen. Het was tegen de avond. De honden van de boerderijen blaften terwijl je langsfietste. Ze renden tot de grens van het erf achter je aan. Dan keerden ze terug. Zo bewaakten ze de rustige gedeeltes van de IJssel. Toen ik langsfietste blaften ze niet. Vreemd! Sinds wanneer blaften ze niet meer? Misschien vanaf het moment dat ik een tijdje op de boerderijen had gewerkt. Bij de laatste boerderij kwam een hond me kwispelend tegemoet. Het was de hond van de boerderij waar ik die mestberg had opgeruimd. De hond vermoedde dat ik naar zijn baas wilde gaan, maar tot zijn verbazing zwaaide ik naar hem en fietste de boerderij voorbij. Even blafte hij en begon me toen achterna te rennen. Ik fietste harder om hem achter me te laten, maar hij wilde niet, probeerde me met grote sprongen bij te houden. Ik stopte. 'Terug,' riep ik. Ik ga een eind fietsen. Naar je baas, jij!' Met gespitste oren bleef hij naar mij kijken. Toen ik verder wilde begon hij me weer te volgen. Ik fietste terug om hem naar de boerderij te sturen. Bij de boerderij begon hij te blaffen. De boer kwam uit de stal met weer een dikke sigaar tussen zijn lippen. 'Hoi, Bolfaz! Wat voert jou hierheen?' 'De hond. Ik wilde naar de dijk. Hij wilde mee!' 'Je praat al een beetje beter,' zei de boer. Ik zweeg. 'Gaat het goed met Bolfaz?' vroeg hij op vaderlijke toon. De tranen sprongen me ineens in de ogen. Zo weekhartig was ik toch niet. Ik wist niet of die tranen voor mezelf waren of voor René. Ik wilde iets zeggen, iets vertellen, maar nee, ik deed het niet. Ik keerde terug en fietste naar de dijk. Langs de weg lagen hier en daar een paar lege flessen in het gras. Ze zijn op reis, dacht ik. Zodra ik er een tegenkwam, moest ik weer aan een reis denken. Een beeld dat in het huis van mijn grootvader vorm had gekregen. 'Opa! Wat betekent die reis van de lege flessen?' 'Luister niet naar je, opa!' riep mijn grootmoeder. 'Hij is gestoord? Grootvader haalde zijn hoed van zijn hoofd en waaide er een beetje afwezig mee voor zijn gezicht. Een glimlach kwam voorzichtig op zijn lippen. 'Hij is een oude-flessenverzamelaar,' ging grootmoeder verder. 'Een kelder vol lege flessen. Ik haat die flessen!' 'Ik schaam me voor mijn man,' zei ze altijd, 'hij is de negentig gepasseerd, maar hij heeft nog nooit richting Mekka gestaan.' Dat was niet iets om je voor te schamen. Hij was een man met status. Door de hoed die hij droeg en de wandelstok die hij altijd bij zich had. Hij was een heer met een oude sleutel, een heer met een kelder vol flessen die eens vol waren geweest.

Mijn grootouders woonden in een dorp dat in de bergen lag. Hun huis was oud en stond boven op een grote rots. Mijn voorouders hadden een paar eeuwen in dat huis gewoond. Onder het huis, onder de rots was een groot gat, een grot. Men had de grot dichtgemetseld, er een deur in gezet en er een kelder van gemaakt. 'Kom, nu is het tijd om je de kelder te laten zien; zei grootvader tegen me. Ik was een jaar of twaalf. We gingen een paar in de rots uitgehakte traptreden af, naar de kelder. Hij haalde een oude sleutel uit zijn zijzak en maakte het verroeste slot open. We traden de kelder binnen. Het was er vreselijk donker, geen licht, geen lamp. De kelder moet altijd zo blijven. Zoals in de tijd van mijn vader en in de tijd van de vader van mijn vader. Hij deed twee luiken open. Het zonlicht viel naar binnen. Eerst kon ik niets zien. Plots verschenen de flessen in het zonlicht. Op een rij, in verschillende rijen stonden de lege flessen op de stenen plateaus. Door de eeuwen heen was er een dikke laag stof op gekomen. 'Wat zijn dit voor flessen?' 'Ze vertellen over de daden en de geheimen van de mannen van dit huis die er niet meer zijn, zei grootvader. Ik heb er ook mijn eigen flessen bij gezet. Binnenkort moet ook ik het huis verlaten.' 'Verlaten? Hoezo verlaten, grootvader?' 'Kom! Kijk naar die flessen! Ze zijn van de eerste bewoner van dit huis.' In een donkere hoek stonden een paar flessen naast elkaar. Ik kon ze niet onderscheiden, maar uit de vorm kon ik wel opmaken dat ze oud waren, erg oud. Behoedzaam pakte grootvader een van de flessen. Er was een tekstje opgeplakt. 'Even kijken. deze is van Hasan ebne Hasan ebne Hasan ... opgedronken ter gelegenheid van... even kijken... het is niet meer leesbaar. Laten we een andere pakken.' Hij hield de volgende fles in het licht. Er stond een datum op in Perzische jaartelling. 1094 — bijna driehonderd jaar geleden. Deze is van... van Hadi ebne Hasan ebne Hasan. Ter gelegenheid van... van de moord op de vader. Even kijken. een mes in... in de rug, denk ik? 'Een mes?' 'Ja, een mes! Hij zette hem terug en pakte een willekeurige fles uit de lange rij. 'Deze is opgedronken in 1113 met de vrouw Mi. Ach, dom. Hij had de naam van de vrouw compleet moeten noteren. Wie kan nu die vrouw geweest zijn? Een naam die met Mi begint. Raad maar: Mira... Mirjam... Mita... Minosha of Mietra' Hij zette hem terug en pakte weer een andere. "1214, opgedronken in exil. Tagi ebne Hadi ebne Bolfaz! '1290, Mohamad ebne

Bolfazl ebne Hasan. Opgedronken ter.... de arrestatie van. niet leesbaar. De geschiedenis van dit huis is met het mes, met de arrestatie, met de vlucht en met de liefdes geschreven.' '1340, ter gelegenheid van... van die droevige nachten met verlangen naar W. Allemachtig zoveel verboden relaties in dit huis. Begrijp je nu die haat van je oma een beetje?'

Ik trapte verder en hield het gras langs de weg in de gaten, vermoedde dat er nog meer flessen konden liggen. Ik reed over de dijk oostwaarts en verwachtte dat de IJssel een hoop flessen meevoerde. De lege flessen van grootvader. Maar de IJssel kon dat niet, de Ashora wel. Elke rivier heeft eigen taken. De taak van de Ashora was om de lege flessen van grootvader mee te voeren. Eens op een herfstavond ging hij naar de kelder en zette zijn laatste lege fles in de rij. Daarna deed hij de deur op slot en wilde terug naar de huiskamer. 'Even wachten. Even zitten.' Hij ging op de eerste tree van de kelder zitten, sloot zijn ogen en stierf. Grootmoeder was de eerste die hem dood aantrof. Ze zocht eerst naar de sleutel in zijn zakken. Ze verstopte die in haar eigen zak en riep toen: 'Help! Hasan ebne Bolfazl is dood!' 's Nachts pakte ze een zak en sloop de kelder binnen. Men had grootmoeder met een zak op haar rug stiekem naar de rivier zien gaan. Naar de Ashora. Ze schudde de zak in de rivier leeg en riep: 'Ashora! Voer de flessen mee naar waar je maar wilt.'

Ik fietste een dorpje met oude bomen voorbij. Toen sloeg ik meteen rechtsaf en ging de grote ijzeren brug over naar de andere kant van de rivier. Op zoek naar de kerk fietste ik van het ene dorpje naar het andere. Ik wilde weten hoe de kerk altijd zijn hoofd boven de dijk stak en in het donker door het raam naar onze huiskamer keek. Het was donker toen ik hem vond. Het was een oude kerk die rustig naast een paar hoge groene bomen stond. Ik stapte af, wilde naar binnen, maar de deur was met een dik slot en een ketting afgesloten. Ik ging op de dijk langs de rivier staan. Aan de andere kant van de rivier, achter de boerderijen in de verte, scheen het licht door het raam van onze huiskamer. In het huis naast ons was het donker.

H20 (blz. 106-111)

Anneke kwam bij me om een punt te zetten achter Renés levensverhaal. Toen hij niet meer bestond was het verhaal voor haar voorbij. Ze ging zelfs verhuizen naar een andere stad, om een nieuw leven te beginnen zonder Renés schaduw. Maar men kan geen punt achter een verhaal zetten. Verhalen hebben hun eigen wetten. Men is niet in staat om de loop van de verhalen te veranderen. Een verhaal is uitgestorven of een verhaal zal tot het einde der tijden leven. Ik was niet in staat om wat met Renés levensverhaal te doen. Ik kon het verhaal niet aan de kant zetten. Hoe kon ik mijn ogen sluiten en het lege huis naast onze woning niet meer zien? Hoe kon ik mijn vingers in mijn oren stoppen om niets meer over René te horen? Hoe kon ik de deur op slot doen om Anneke niet bij mij te laten komen? Alles gebeurde buiten mij om. Hoe kon ik ophouden te denken aan wie de volgende buurman zou worden? Op het moment dat de doodgraver René in de oven deed, was het afgelopen met hem, maar niet met het verhaal. Hij ging liggen in mijn herinneringsruimte. Maar hoe het verhaal verder zou lopen, daar had ik geen idee van. Ik wilde niet stil blijven staan. Ik wilde mijn bijdrage leveren aan de loop van de ontwikkelingen. Daarom ging ik een andere baan zoeken. Bij die blikfabriek kon ik niet langer blijven werken. Voor mij was het afgelopen. Ik had mijn huis en haard niet verlaten om de blikken van Nederlanders te controleren. Een Hollandse molen begon in mijn hoofd te draaien van duizenden blikjes die dagelijks over de productieband langs mijn neus liepen. De kapotte blikken kon ik niet meer onderscheiden. Ze liepen met de goede blikken door en gingen tussen de tanden van de machine vastzitten. Ik moest de band dus iedere keer opnieuw stoppen, de machine afzetten en het kapotte blik er met moeite uittrekken. Toen kwamen de arbeiders om me heen staan. 'Kijk, alweer,' zei de een. 'Ik zei het toch. Hij is er geen man voor,' zei de ander. 'Laat zitten! Je maakt de tanden van de machine kapot!' 'Nee, hij verstaat geen woord Nederlands. Wie heeft hem hier toch laten werken? Die buitenlanders kunnen niet met die moderne machines werken?' Toen verscheen de chef. 'Iedereen naar zijn eigen plek,' riep hij. 'Slaap jij? Waar ben je met je hoofd?' Ik deed mijn best, maar het ging niet. En als het niet ging, ging het gewoonweg niet. Het was geen baan voor me, maar een straf. Toch probeerde ik koste wat kost de kapotte blikken van de band weg te krijgen. Maar het ging mis. Zo erg mis dat de chef riep: 'Pak je jas!'

Ik pakte mijn jas en liep met hem mee naar zijn bureau. 'Zo simpel is het niet in Nederland; zei de chef. 'Als je zulk eenvoudig werk niet kunt doen, wat moet je dan?' Ik zei niets. 'Waarom zeg je niets? Misschien kies je voor een uitkering. Lekker thuis zitten. Makkelijk. Je hoeft je nergens zorgen over te maken. Het geld wordt automatisch op je rekening gestort. Of niet?' Ik wilde hem geen antwoord geven, was bang dat mijn woede uit de hand zou lopen. Ik dacht dat het beter zou zijn om er gewoon maar vandoor te gaan. Ik deed dus de knopen van mijn jas dicht en ging. 'En ook zo brutaal,' hoorde ik achter me op de gang. Zijn woorden kon ik niet slikken. Ik wilde hem een passend antwoord geven, maar dat veranderde niets. Fantasie en werkelijkheid lopen door elkaar bij een banneling. De fantasie is zelfs harder dan de werkelijkheid. In mijn gedachten keerde ik terug naar de chef. Hij stond achter zijn bureau te telefoneren. Ik pakte hem bij zijn kraag en broekriem. In één beweging tilde ik hem boven mijn hoofd en riep: 'Wat wil jij, chef? Moet ik je in de zee gooien of in het vuur?' 'In de zee', smeekte hij. Hij was een Hollander en kon zeker zwemmen. Ik gooide hem dus niet in de zee, maar naar mijn verleden. Daarna ging ik naar huis.

Thuis wilde ik niet blijven zitten. Als je zit, verloopt het proces van je vlucht traag. Voortdurend deed ik pogingen om er achter te komen wat Hollanders aan het doen waren. Voor ik naar Nederland kwam, kende ik het Nederlandse volk niet. Ik had wel wat over Holland gehoord, maar niet over Nederland. Bij ons waren Hollandse kippen bekend. Huisvrouwen wilden ze niet hebben: 'Hoe lang moet ik die kip nog in de snelkookpan zetten voor ze gaar is?' Maar toch, na uren op het vuur, kreeg je een gare kip op tafel. Ik had ook over die dappere Hollandse jongen gehoord. Volgens het verhaal stopte hij zijn vinger in een gat van de dijk en zo redde hij het Hollandse volk. Maar als je de grenzen overschrijdt, ontbinden de valse verhalen in je gedachten en komen er nieuwe verhalen tot stand. Je ontdekt nieuwe dingen en ziet hoe ze in elkaar zitten. En je wilt de dingen opnieuw betasten. Opnieuw bekijken. Opnieuw ervaren. Het

was ook niet toevallig dat ik nieuwsgierig was naar het lichaam van een Hollandse vrouw. Tot hoe ver ik de nieuwe dingen zou kunnen ontdekken, moest ik gewoon afwachten. Net als anderen zou ik moeten gaan leven en kijken wat de tijd voor me mee zou brengen. Mijn vrouw leefde normaal, net als de anderen. 's Ochtends om tien uur ging ze regelmatig bij de buurvrouwen koffiedrinken. Ze kletsen anderhalf uur. Daarna haalden ze samen de kinderen van school. Mijn zoon was ook gegroeid. Ineens hoorde ik dat hij met een Nederlands accent in zijn moedertaal praatte. Hij schreef nu in het Nederlands en ging met de andere jongens boeken halen uit de bibliotheek. Ik worstelde met de Nederlandse taal, maar zij gingen vooruit. Met mij was er iets aan de hand. Ik leefde nog steeds met verhalen en met het huis naast ons dat leeg stond.

Eigenlijk wilde ik gewoon gaan leven net als alle anderen. Het liefst had ik leren schaatsen op de sloot voor mijn woning, vallen en opnieuw opstaan tussen de Hollanders die het zo goed konden. Maar het ging niet. Ik had de doodgraver moeten vragen om mijn verleden ook in de oven te doen en de as in een pot te scheppen. Daarna had ik de pot op mijn Hollandse schoorsteenmantel moeten zetten. Soms dacht ik: als René niet mijn buurman was geweest, was ik dan net zo intensief met mijn verleden bezig geweest? Als in plaats van hem iemand anders mijn buurman was geweest, was ik dan anders gaan leven? Ik vroeg me af of het René's schuld was dat Asgar de Kale voortdurend rondfietste in mijn gedachten. Misschien wel. Omdat René met mannen naar bed ging, wekte hij een gedeelte van mijn herinneringen. Iets wat een ander niet kon. En het ging over de kinderlokker. Over de jongens en Asgar de Kale. Het lege huis hield me bezig, niet omdat René er gewoond had, maar omdat een leeg huis voor mij het symbool van de vlucht was, de vlucht, de verkrachting en het verlies. Ik kende tal van huizen die door de bewoners op een geheimzinnige manier waren verlaten. Neem Tjchinies huis. Het huis van onze burens van dertig jaar geleden. 's Avonds brandde er nog licht in hun kamer, maar de dag daarna, 's ochtends vroeg toen ik de deur uitging om vers brood te halen, zag ik dat het huis leeg stond. Ik legde mijn hoofd tegen het raam en keek naar binnen. Niet te geloven. Het was echt leeg. Ik rende terug naar huis en riep: 'Moeder! Ze zijn weg. Het huis staat leeg.' 'Wie zijn weg?' 'De familie Ijchinie.' Mijn moeder snelde naar buiten. Verbaasd keek ze door het raam naar binnen. 'Klopt. Ze zijn weg,' zei ze bij zichzelf. Ik begreep het niet. Hoe konden ze eensklaps weg zijn? Men vertelde ook nooit wat aan de kinderen. En de vraag bleef als een vergrendeld leeg huis in mijn hoofd. Later was ik het vergeten. Eigenlijk had ik de vraag in mijn geheugen gestopt om hem dertig jaar later opnieuw te stellen. Waarom hadden ze ineens hun huis verlaten? Waarom hadden ze geen spoor achtergelaten? Waarvoor waren ze weggevlucht? Voor wie waren ze bang? Ik deed nu een poging om erachter te komen, maar ik had geen gegevens. In mijn geheugen zocht ik naar losse woorden, naar verdwaalde zinnestukjes, om ze naast elkaar te zetten en het verhaal van het lege huis tot stand te brengen. 'Tjchinie was een activist,' hoorde ik in mijn herinnering een man zeggen. 'De politie zat achter hem aan.' 'Nee hoor, zei een andere man. 'Hij kon niet meer in deze stad wonen. Asgar de Kale zit achter het verhaal. Men heeft de kleine zoon van Tjchinie met blote billen in de druiventuinen gezien. Tjchinie kan niet meer met opgeheven hoofd door de stad lopen!' 'Het heeft niets met Asgar de Kale te maken, zei een jongeman. "Tjchinie was een rebel. Je kunt het toch zien aan zijn lange snor en zijn donkere bril.' 'Gisteren heb ik Tjchinie gezien', zei een jonge jongen. 'Bij de brug sloeg hij Asgar de Kale in elkaar. Hij gooide hem met zijn fiets in de rivier.' 'Opschepper, gisteren heb ik zelf Asgar de Kale gezien. Hij stond gezond en ongeschonden voor zijn winkel.' 'Maar zijn fiets stond er toch niet. Bovendien heeft men een kinderfiets uit de rivier gehaald. Wie heeft er kinderfietsen behalve Asgar de Kale?' 'Toch was Tjchinie een vreemde man,' zei iemand anders. 'Hij had met niemand contact.'

En mijn vader riep boos: 'Naar huis! Jij!' En ik rende naar huis. 'Bolfazl, luister naar me,' zei mijn vader. Anders moeten wij ook ineens ons huis verlaten.' In die tijd ontsnapte ik in mijn gedachten vaak met mijn vader. En we lieten ons huis leeg achter in het donker.